

L'EDAT MITJANA (SEGLES VI-XIV)

Carles Gascón

04

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

HISTORIA.AD

L'EDAT MITJANA (SEGLES VI-XIV)

Carles Gascón

4.1. Andorra en temps del regne visigot

- 4.1.1. Els inicis del poder visigot
- 4.1.2. La pressió franca i el roc d'Enclar
- 4.1.3. L'origen del bisbat d'Urgell
- 4.1.4. L'evangelització d'Andorra
- 4.1.5. La presència musulmana

4.2. Andorra carolíngia

- 4.2.1. La creació dels comtats
- 4.2.2. Villa que vocatur Vallis Andorra, 843
- 4.2.3. L'origen de Santa Coloma
- 4.2.4. L'aparició del topònim Andorra
- 4.2.5. El mite de Carlemany

4.3. Andorra comtal

- 4.3.1. Els comtats hereditaris
- 4.3.2. Andorra i el comtat d'Urgell
- 4.3.3. Borrell II i l'origen del vescomtat de Castellbò
- 4.3.4. La fragmentació de les possessions comtals a Andorra
- 4.3.5. L'afer del castell de Bragafolls
- 4.3.6. El paper de les comunitats locals
- 4.3.7. Veïnats i viles
- 4.3.8. La cristianització d'Andorra
- 4.3.9. La formació de les parròquies
- 4.3.10. El patronat de Santa Coloma
- 4.3.11. Les infeudacions
- 4.3.12. Els Caboet
- 4.3.13. La venda dels béns comtals de 1133
- 4.3.14. Els Caboet, vassalls de l'Església d'Urgell
- 4.3.15. Els Montferrer
- 4.3.16. La Concòrdia de 1163
- 4.3.17. L'augment de la conflictivitat
- 4.3.18. Els vescomtes de Castellbò a Andorra
- 4.3.19. La Concòrdia de 1176 i la Carta Pobla
- 4.3.20. Arnau de Castellbò i Arnau de Caboet
- 4.3.21. Temps de conflictes

4.3.22. Els Foix a Andorra

4.4. La consenyoria d'Andorra

4.4.1. Un nou equilibri polític

4.4.2. La creixent pressió fiscal sobre Andorra

4.4.3. La Bastida de Ponts

4.4.4. La creixent pressió feudal

4.4.5. La revolta de Roger Bernat III de Foix

4.4.6. El Pariatge de 1278

4.4.7. El Pariatge de 1288

4.4.8. Significació dels Pariatges

4.4.9. L'origen del Consell de la Terra

4.4.10. Els inicis del creixement de la ramaderia

4.4.11. L'especialització ramadera

4.4.12. Conseqüències econòmiques i polítiques de l'expansió ramadera

4.1. Andorra en temps del regne visigot

4.1.1. ELS INICIS DEL PODER VISIGOT

Entre finals del segle V i principis del segle VI, amb la definitiva desintegració del poder polític romà, els territoris de l'antiga província Tarraconense — entre els quals hi havia les valls andorranes— van experimentar un buit de poder estatal que va ser omplert parcialment per l'antiga aristocràcia provincial. Aquesta aristocràcia gaudia d'una notable autonomia, però sempre estava sotmesa a les freqüents intervencions dels nous dirigents visigots. Assentats al voltant de la ciutat de Tolosa, a la plana del Llenguadoc, els governants d'aquest poble germànic van mostrar un gran interès a ampliar la seva àrea d'influència al sud del Pirineu, per bé que les bases del seu poder es trobaven, en aquells moments, a les ribes de la Garona. Aquesta realitat es va capgirar amb la victòria del franc Clodoveu sobre les tropes visigodes d'Alaric II a la batalla de Vouillé, prop de Poitiers, l'any 507.

La derrota visigoda va donar pas a un període obscur i molt confús en què els intents desesperats de contenir l'embranchida dels francs es van conjugar amb un progressiu trasllat del centre de poder dels visigots al sud del Pirineu, enmig d'una ferotge lluita de faccions dins de la seva classe dirigent. La intervenció dels ostrogots per protegir el fill d'Alaric II i la mort de Clodoveu l'any 511 van aturar l'ofensiva franca i van assegurar el control visigot de les ciutats de Marsella, Arle, Narbona i Carcassona. Però, a l'interior, els francs van arribar fins als peus de la Serralada Pirinenca.

4.1.2. LA PRESSIÓ FRANCA I EL ROC D'ENCLAR

L'hostilitat desplegada pels francs contra les posicions visigodes del sud del Pirineu va obligar a renovar la funció defensiva de la fortalesa del roc d'Enclar, si és que mai havia arribat a decaure. Sota la nova realitat política, les Valls d'Andorra van assumir per primera vegada un caràcter fronterer que va intensificar el seu paper militar al voltant d'Enclar.

La cronologia i les característiques de la primera fortalesa del roc d'Enclar remetent a un sistema defensiu creat durant el baix imperi romà i format per una xarxa de petits reductes fortificats anomenats *clausuræ*, que protegien les principals vies de comunicació que creuaven la Serralada Pirinenca. Les necessitats defensives pròpies del sistema de les *clausuræ* responien a les profundes transformacions polítiques, econòmiques i socials que s'estaven produint en el context de l'Imperi a partir de finals del segle III, quan s'esdevenen les primeres incursions bàrbares que coincideixen amb un increment de la conflictivitat interna i deriven en una progressiva militarització de la societat. En el cas concret d'Andorra, aquesta resposta local a conflictes de caràcter més general, plasmada en la construcció de la fortalesa d'Enclar, implica la implantació de noves formes de gestió del territori que prefiguren l'època medieval amb la seva integració en un sistema de defensa regional que depèn d'una

autoritat forana i amb la definició d'un nucli de poder vinculat amb les millors terres agrícoles de les Valls.

4.1.3. L'ORIGEN DEL BISBAT D'URGELL

Amb la Septimània sota el control visigot i Aquitània no sempre ben controlada pels successors de Clodoveu, Andorra i les valls veïnes van esdevenir una zona de contacte molt sensible entre francs i visigots que reclamava una sèrie de mesures que anaven més enllà dels aspectes estrictament militars. És molt possible que la creació d'una nova demarcació diocesana amb centre a Urgell, aigües avall del riu Valira, en un emplaçament molt avantatjós per controlar les vies que comunicaven l'Alt Pirineu amb la Catalunya central, fos una d'aquestes mesures de reorganització d'aquest territori estratègic. Difícilment s'explcaria, si no, la tria d'un nucli sense una tradició urbana prèvia, tenint en compte, sobretot, l'existència d'una antiga ciutat molt propera —i que va continuar tenint una forta influència—: Iulia Lybica, l'actual Llívia.

D'aquesta manera, i malgrat ser arrians —heretges des del punt de vista catòlic—, els primers monarques visigots haurien propiciat una col·laboració amb l'Església i les elits provincials hispanes per a la governabilitat d'un nou regne en construcció que necessitava millorar la seva posició pel flanc nord davant dels francs, que eren de confessió catòlica i que podien reivindicar aquesta condició per restar legitimat als visigots. Just, el primer bisbe urgellenc, documentat en la seva presència al II Concili de Toledo l'any 531, hauria servit els interessos visigots reforçant una frontera i unint, en aquesta comesa, els destins d'Andorra amb els d'Urgell i amb el seu bisbe flamant ja en un moment tan primerenc com el segle VI.

4.1.4. L'EVANGELITZACIÓ D'ANDORRA

Més enllà de la seva incidència política, és evident que la creació de la nova diòcesi va tenir conseqüències profundes sobre les creences i les mentalitats dels seus habitants. Les comunitats andorranes, com en altres àrees de l'Alt Pirineu, van mostrar-se d'entrada alienes a les noves creences arribades a les muntanyes de la mà dels primers missioners cristians que es van aventu-

rar tan lluny dels principals centres de difusió de la nova religió. Des de la seu urgellenca, el bisbe va promoure una acció pastoral amb preveres i diques, encarregats d'evangelitzar els habitants de les Valls segons el model documentat al món rural del sud de la Gàl·lia. Aquesta missió hauria completat l'acció promoguda des del proper monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, del qual no se sap la data de fundació, però amb indicis que la situen al període visigot.

Aquesta primera acció evangelitzadora, promoguda des dels principals centres de culte pròxims a Andorra, va acabar cristal·litzant, cap a finals del segle VII o principis del VIII, amb la construcció d'un primer temple cristià a l'entorn de la fortalesa del roc d'Enclar, amb un cementiri associat. És l'evidència més antiga de la presència cristiana a les Valls, malgrat que els primers contactes poguessin ser anteriors. La construcció d'una petita església al roc d'Enclar, dedicada a sant Vicenç des de mitjan segle X com a mínim, va servir per a accentuar la centralitat de l'emplaçament de la fortalesa tardoromana en un moment en què estaven a punt d'haver-hi nous trasbalsos.

4.1.5. LA PRESÈNCIA MUSULMANA

La invasió musulmana de la península Ibèrica l'any 711 va liquidar l'antic regne visigot, però no es coneixen les repercussions que va tenir a les Valls d'Andorra, massa allunyades dels centres de poder peninsulars. La continuïtat del bisbat d'Urgell —amb algun ensurt, com l'execució a la foguera del bisbe Nambad l'any 731— és simptomàtica d'aquesta realitat. Amb tot, al voltant del jaciment d'Enclar s'han trobat alguns indicis mínims de cultura material d'origen musulmà, així com una inscripció en àrab, clarament descontextualitzada, en un carreu recuperat de l'església de Sant Vicenç. La presència d'aquests escassos vestigis s'ha d'explicar en el context d'una xarxa d'intercanvis indirectes de béns de prestigi amb una limitada demanda per part de sectors molt concrets de les societats muntanyenques.

4.2. Andorra carolíngia

4.2.1. LA CREACIÓ DELS COMTATS

La destrucció del regne de Toledo a mans dels sarraïns va provocar una profunda reformulació del marc polític en què es movien les comunitats pirinenques. Poc abans de l'any 790, els territoris d'Urgell, Cerdanya i Girona es van incorporar als dominis de Carlemany, rei dels francs i ben aviat emperador. Tot i que la incorporació d'aquestes terres al domini franc es va decidir, en gran mesura, per les elits locals —que van optar per substituir l'obediència als emirs cordovesos per la submissió als monarques carolíngis—, aquest procés va experimentar tensions. És el cas del bisbe Fèlix d'Urgell, acusat d'heretgia en un moment en què la monarquia carolíngia no estava disposada a tolerar particularismes en matèria religiosa i exigia una total integració al model eclesiàstic propi. La gestió dels nous territoris integrats a la monarquia carolíngia va ser encomanada als comtes, uns agents del poder reial sobre el territori, de caràcter funcional, que tenien al seu càrrec el govern de les seves demarcacions administratives, els futurs comtats. Al llarg del segle IX, tots els territoris de l'alta vall del Segre van estar sempre governats per un sol comte. Aquest comtat extens d'Urgell-Cerdanya —en el qual estaven integrades les Valls d'Andorra— reproduïa en certa mesura el model territorial d'època visigòtica, que situava el centre del poder regional a l'entorn del decaïgut nucli de Llívia, que mantenia la capitalitat administrativa i militar, on havien de retre comptes els bisbes d'Urgell, tal com quedà demostrat en l'ajusticiament del bisbe Jacint l'any 673 pel poder visigòtic, o en el del bisbe Nambad l'any 731 pel poder emiral, en tots dos casos al castell de Llívia.

4.2.2. VILLA QUE VOCATUR VALLIS ANDORRA, 843

Durant els primers temps del domini carolíngi, els comtes gaudien del seu càrrec generalment a títol vitalici, però no hereditari. Com a compensació per l'exercici d'aquest càrrec, el comte rebia del monarca el *beneficium*: era un conjunt de possessions de caràcter públic que podia explotar com a propi mentre gaudís del càrrec i que havia de ser retornat quan finalitzava. D'altra banda, els com-

tes també tenien el seu patrimoni personal i podien rebre donacions a títol privat. En aquest sentit, l'any 843, el rei Carles el Calb va fer la donació al comte Sunifred I d'Urgell-Cerdanya de diverses propietats repartides entre el Conflent, la Cerdanya i l'Urgell. Una d'aquestes propietats era la vila anomenada de la vall d'Andorra, una gran unitat d'explotació agrària, amb uns límits ben definits, situada al cor de les Valls, en un dels espais de major potencial agrari de tot el territori i que incloïa també el roc d'Enclar com a antic referent del poder exercit a Andorra. Tot aquest territori va passar a mans del comte Sunifred i de la seva descendència, que assumia, a títol particular, les rendes d'origen públic que generava, sense que això perjudicés la continuïtat d'altres parcel·les privades, generalment menors, dins del mateix espai.

4.2.3. L'ORIGEN DE SANTA COLOMA

La donació d'aquest espai central de les valls andorranes al comte Sunifred va coincidir amb la decadència de l'antic assentament del roc d'Enclar, que havia perdut bona part de la seva raó de ser amb la integració al domini carolíngi i feia relativament innecessària la seva funció de control de les vies de pas. El cementiri de Sant Vicenç d'Enclar es va amortitzar a la segona meitat del segle IX, moment en el qual el comte Sunifred mateix o algú de la seva família hauria volgut subratllar el seu prestigi com a propietari d'aquell espai mitjançant la construcció d'un nou temple al fons de la vall, més ampli que l'antiga església de Sant Vicenç, sota l'advocació de Santa Coloma, una nova església de titularitat comtal que va integrar-se amb dificultats en una xarxa parroquial que, segons tots els indicis, encara s'havia de constituir.

4.2.4. L'APARICIÓ DEL TOPÒNIM ANDORRA

La donació de l'any 843 té encara un altre interès afegit, i és que recull per primera vegada el topònim Andorra, més enllà de la seva aparició en documents falsificats de datació anterior, però sempre elaborats en un moment més tardà. El document parla de la vall d'Andorra, però al mateix temps identifica una vila d'Andorra situada al centre de la vall, que seria l'embrió de la futura parròquia d'Andorra.

Aquesta duplictat original a l'hora d'emprar aquest topònim planteja el dubte de si no havia designat

originàriament aquest espai central de referència dins de les Valls per ampliar posteriorment el seu abast a la totalitat. Una de les accepcions hipotètiques de la seva etimologia es vincula a la presència d'aigües termals i, com sabem, el termalisme a Andorra es localitza en aquest espai central.

4.2.5. EL MITE DE CARLEMANY

Des del punt de vista de l'imaginari col·lectiu, l'etapa carolíngia va tenir un altre llegat important per als andorrans: el record profundament mitificat de la figura de Carlemany, símbol per a les generacions futures d'un passat remot que legitimava diversos aspectes del present. Aquest caràcter mític de la figura de Carlemany és relativament habitual en diversos àmbits de l'antic Imperi carolingi. En el cas d'Andorra, va donar lloc a llegendes que involucraven l'emperador amb alguns episodis concrets de cadascuna de les parròquies. Per damunt de totes aquestes llegendes —com la de les argolles de Fontargent, plantades per Carlemany per establir la línia divisòria de separació entre Andorra i el Sabartès—, cal destacar el paper que li atorga la Carta Pobla, un fals del segle XII que s'atribueix una cronologia de principis del IX i que estableix la presència física de Carlemany en la conquesta d'Andorra als sarraïns, així com el privilegi que va concedir als andorrans en recompensa per la seva ajuda, segons el qual els alliberava de qualsevol altra sobirania que no fos la imperial.

4.3. Andorra comtal

4.3.1. ELS COMTATS HEREDITARIS

Durant pràcticament tot el segle IX, la dignitat comtal va continuar recaient en els fidels que designava el monarca franc per exercir el càrrec, sempre mirant de mantenir un cert equilibri entre les principals famílies implicades, però monopolitzant aquesta prerrogativa. A mesura que el poder carolingi es va anar erosionant, les famílies principals van tendir a monopolitzar el càrrec i a cedir-lo en herència als seus descendents. Dins de l'espai català, aquesta realitat es va materialitzar de la mà de Guifré el Pilós, comte d'Urgell-Cerdanya des de l'any 870, i de Barcelona, Girona i

Osona a partir de 878. Va ser el darrer comte per designació reial. A la seva mort, l'any 897, els dominis d'aquest extens entramat comtal van ser dividits entre els seus fills, que, al seu torn, van llegar-los als seus descendents. La patrimonialització del càrrec comtal va equiparar les rendes i exaccions de caràcter públic, així com del benefici a què tenia dret el comte com a usdefruit per cessió reial, amb el seu patrimoni privat.

4.3.2. ANDORRA I EL COMTAT D'URGELL

La successió de Guifré el Pilós va significar la integració de les Valls d'Andorra en un marc polític més estret que fins aleshores, amb la separació definitiva dels territoris d'Urgell i Cerdanya en dos comtats diferents. En el repartiment dels dominis del comte Guifré, Andorra va quedar vinculada al comtat d'Urgell sota Sunifred II, el tercer fill del comte. Sunifred II, de qui coneixem l'adquisició de diverses vinyes i altres terres als termes de Lòria i de la vila d'Andorra durant els primers anys del segle X, va governar el comtat d'Urgell durant més de quatre dècades. Va morir sense descendència masculina entre la tardor de 940 i la primavera de 941. La crisi successòria consegüent va atiar la tensió entre les cases comtals de Barcelona i de Cerdanya, que ja tenien diferències prèvies a causa de les ambicions contraposades sobre el comtat de Besalú. Les tensions entre el comte Sunyer I de Barcelona —el fill més jove de Guifré el Pilós— i el seu cosí, Sunifred II de Cerdanya, per controlar el comtat d'Urgell van provocar una escalada de les hostilitats que va culminar en la batalla de Baltarga, l'any 943. Malgrat haver perdut en combat el seu fill Ermengol d'Osona, la victòria final del comte Sunyer I va posar a les seves mans els destins del comtat d'Urgell.

4.3.3. BORRELL II I L'ORIGEN DEL VESCOMTAT DE CASTELLBÒ

Borrell II, fill del comte Sunyer I de Barcelona, va succeir el seu pare al capdavant d'un gran conjunt territorial format pels comtats de Barcelona, Girona i Osona, per un costat, i pel comtat d'Urgell per l'altre. L'extensió d'aquests dominis va obligar-lo a buscar un suport actiu en la tasca de govern en els seus vescomtes i en les grans famílies de la classe dirigent, que van exercir de representants del comte en alguns llocs. En el cas dels vescomtes d'Urgell, en temps de Borrell II van rebre d'aquest tota la vall

de Castellbò.

4.3.4. LA FRAGMENTACIÓ DE LES POSSESSIONS COMTALS A ANDORRA

Borrell II va promoure una política de progressiva alienació del patrimoni comtal a les Valls d'Andorra. L'any 952, el comte va cedir a l'església de Sant Feliu de Castellciutat, amb motiu de la seva consagració, el castell d'Enclar i l'església de Sant Vicenç, així com tots els alous comtals que posseïa a Canillo i a Encamp. La donació, que va accelerar la marginalització i la ruïna de l'antic castell d'Enclar, va acabar beneficiant el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, que el 1099 va rebre, per donació d'Ermengol V, l'església de Sant Feliu de Castellciutat, amb les possessions i delmaris que incloïen les antigues donacions andorranes. El 988, el comte Borrell II va permutar amb el bisbe i els canonges d'Urgell uns alous situats a la Cerdanya i el Berguedà a canvi de diversos dominis al nord del comtat d'Urgell, entre els quals hi havia els alous comtals de Sant Julià de Lòria, la vila d'Andorra i Ordino. Això passava en un context de progressiu desinterès comtal pels dominis muntanyencs a favor dels més dinàmics espais de frontera amb l'Islam, i va implicar una primera projecció sobre Andorra dels interessos econòmics de l'Església d'Urgell. El 1040, amb motiu de la consagració de la catedral, els alous comtals de la parròquia de la Massana també van passar a formar part del patrimoni eclesiàstic.

4.3.5. L'AFER DEL CASTELL DE BRAGAFOLLS

Ni l'esmicolament ni la cessió dels antics alous comtals a favor de les principals institucions eclesiàstiques va significar que el comte Borrell abandonés Andorra. Preocupat per mantenir l'autoritat sobre els seus dominis en un moment en què les ràtzies d'Almansor i la ruptura política amb els reis de França obrien un panorama polític incert, i amb l'antiga fortalesa d'Enclar enrunada, el comte Borrell va fer erigir un nou castell, el de Bragafolls, en un emplaçament no identificat a la parròquia de Sant Julià, amb la intenció d'establir-hi un delegat que representés l'acció de govern sobre Andorra, de manera similar a allò que succeïa en altres territoris del comtat. Al capdavant del castell de Bragafolls, Borrell hi va col·locar el batlle Sendred, ardiaca de la catedral

d'Urgell, fet que sembla indicar la voluntat comtal de garantir el manteniment de la guarnició amb les rendes episcopals obtingudes amb la permuta de 988. Poc abans de 992, les comunitats andorranes van dur a terme un violent atac sobre la fortalesa, que va ser destruïda. L'ardiaca Sendred va ser empresonat pel comte Borrell per incompliment de les seves obligacions.

4.3.6. EL PAPER DE LES COMUNITATS LOCALS

La destrucció de Bragafolls introdueix en el discurs històric d'Andorra l'acció de les comunitats locals, amb un paper força significatiu que cal interpretar com la reacció a una imposició arbitrària del comte, en defensa d'un cert ordenament tradicional. L'acció dels andorrans contra el castell de Bragafolls reflecteix un elevat grau de cohesió entre els membres d'unes comunitats que van actuar units en una empresa arriscada, malgrat que els habitants de les parròquies altes potser no es van veure tan directament amenaçats com els de les baixes. Aquest grau de cohesió i d'organització d'uns homes de diferents procedències, identificats col·lectivament com a andorrans en la documentació, tindria a veure amb les fórmules d'articulació de les comunitats locals pròpies del món carolingi, a través d'assemblees que aplegaven la població de les entitats territorials subordinades al comtat, sota l'autoritat del comte o d'un dels seus representants per decidir sobre els casos judicials i mobilitzar, si convenia, els homes de la comunitat amb finalitats militars. En qualsevol cas, no es troba cap constància explícita d'aquest tipus d'assemblees a Andorra abans del segle XII, quan es comencen a documentar amb el nom de «vistes». Tot i que a bona part de l'antic àmbit carolingi aquestes fórmules organitzatives no van poder resistir l'auge de l'aristocràcia i la progressiva compartimentació de les comunitats pageses sota la seva tutela, en el cas d'Andorra, les estructures de caràcter prefeudal es van mantenir amb un vigor notable mentre s'esberlaven a bona part d'Occident. La societat andorrana estava composta majoritàriament per famílies de petits propietaris, lliures de censos i d'altres servituds de caràcter feudal, en un espai de muntanya que no afavoria l'acumulació de grans patrimonis per part dels poders senyorials. Aquesta realitat, que es va mantenir amb poques variacions fins almenys a finals

del segle XII, era compatible amb l'existència d'una sèrie de famílies amb un accés preferent als recursos que van configurar un sector dominant, no gaire explícit en la documentació dels segles XI i XII, però que era present entre els representants de les comunitats a les assemblees o entre els capellans responsables dels temples principals.

4.3.7. VEÏNATS I VILES

Aquestes comunitats pageses tenien l'agricultura com a activitat econòmica principal. La ramaderia va tenir un paper subsidiari fins ben entrat el segle XIII. Vivien en petites cabanes d'una o dues cambres, construïdes amb fusta, brancom i palla, i amb poc ús de la pedra fins almenys els segles XII o XIII. Aquestes cabanes s'agrupaven en petits nuclis o veïnats, alguns de força estables al llarg del temps, com demostra el cas del jaciment de Camp Vermell, que enllaça un nucli de l'antiguitat tardana amb el veïnat de Laurèdia, documentat des de principis del segle X.

Els veïnats aplegaven una sèrie de famílies que explotaven i gestionaven l'espai productiu del seu entorn immediat, necessari per a la seva continuïtat com a grup, i van configurar una tipologia de poblament semidispers que s'estenia pel fons de les valls. Des del segle IX, aquests petits nuclis de població van aparèixer articulats en unes unitats territorials de mida superior perfectament delimitades: les viles. D'aquesta manera, la vila d'Andorra és esmentada en la donació al comte Sunifred de 843; la de Laurèdia és documentada des de l'any 904; Ordino des del 915, i Canillo, Encamp i la Massana, a partir del segle XI. No se sap si el seu origen va ser per una imposició administrativa externa o bé per evolució interna, ni quina era la seva funcionalitat, més enllà de ser un referent d'ús força quotidià, però sembla bastant clar que aquests referents territorials, perfectament consolidats a cavall dels segles IX i X, van ser l'embrió de les parròquies andorranes.

4.3.8. LA CRISTIANITZACIÓ D'ANDORRA

Els primers indicis de la cristianització d'Andorra remunten a la fi del període visigòtic. Tot i que no s'ha trobat cap vinculació amb cap centre de culte s'han excavat diverses necròpolis de tradició cristiana a Sant Julià, la Massana i Encamp, a partir del segle VIII. No es coneix l'existència de cap tem-

ple més antic que Sant Vicenç d'Enclar (del segle VIII) i Santa Coloma (de la segona meitat del segle IX).

La primera referència a un prevere d'Andorra és en un document d'Ordino de l'any 915. Les primeres referències explícites a l'existència d'altres esglésies a les Valls —com Sant Andreu de Tolse, en un problemàtic document datat entre els anys 867 i 925, o Sant Mateu d'Abresem (Sant Julià de Lòria, 985 o 986)— suggereixen el desplegament d'una xarxa eclesiàstica més o menys àmplia i repartida al llarg del segle X que es podria correspondre a la proliferació de consagracions d'esglésies a les terres veïnes del comtat d'Urgell i de Cerdanya entre finals del segle IX i la primera meitat del X que implicaven un control estret sobre les consciències i les rendes dels fidels.

La promoció de la construcció de nous temples va respondre a iniciatives diverses. En el cas de les esglésies urgellenques i cerdanes que es van consagrar a l'entorn de l'any 900, majoritàriament responien a la iniciativa dels veïns de l'indret, encapçalats per un prevere, per bé que en alguns casos podien estar patrocinades per una família notable, representada per un sacerdot. També podien ser d'iniciativa comtal, com hauria estat el cas de Santa Coloma d'Andorra.

4.3.9. LA FORMACIÓ DE LES PARRÒQUIES

El desplegament sobre el territori d'una xarxa cada cop més densa de temples com a centres de culte, amb una sèrie de rendes inherents i de serveis religiosos específics per als habitants del veïnat, va fer que progressivament es vinculés a aquestes esglésies un sentiment de territorialitat que va ser incentivat des de les instàncies episcopals. D'aquesta manera, els bisbes urgellencs incrementaven la seva influència i la seva autoritat sobre els fidels. Aquest procés va culminar en una progressiva confusió entre el concepte de vila com a demarcació menor i el de parròquia com a conjunt de fidels que paguen les rendes i es beneficien dels serveis d'un mateix temple, fins al punt que la vila, en la seva connotació de demarcació menor, va ser substituïda per la parròquia com a nou referent terminal. Tant és així que, en el cas de Sant Julià de Lòria, l'advocació de l'església parroquial va acabar formant part de la denominació del terme. Fins pràcticament al segle XIII, les comunitats an-

dorranes van conservar una elevada capacitat de gestió sobre els seus temples. Bona part de les rendes parroquials estaven controlades pels andorrans i destinades, en gran mesura, al manteniment d'un cos de clergues designat per ells mateixos i a la construcció i l'embelliment dels temples, en un seguit d'empreses constructives que van articular el romànic andorrà a partir del segle XI. Malgrat això —i segons recullen les actes de consagració de les valls properes al segle X—, quan la iniciativa de la construcció d'una església era dels veïns, el temple era cedit a la potestat del bisbe d'Urgell, que esdevenia així el patró d'una xarxa d'esglésies que seria l'embrió de la xarxa parroquial. En el cas de les Valls d'Andorra, la falsa acta de consagració de la catedral d'Urgell, data recentment entre 1016 i 1024, va recollir per primera vegada el conjunt de les sis parròquies històriques: Lòria, Andorra, la Massana, Ordino, Encamp i Canillo.

4.3.10. EL PATRONAT DE SANTA COLOMA

A l'acta de consagració de Santa Maria d'Urgell hi apareix també l'església de Santa Coloma, supeditada a la parròquia d'Andorra. Tot i la seva importància per ser un dels temples més antics de les Valls, així com pel seu patronat comtal, seria precisament aquest patronat el que acabaria decidint la seva subordinació a Sant Esteve d'Andorra. En la permuta entre el comte Borrell II i el bisbe Sal·la l'any 988, el bisbe d'Urgell va assumir el patronat sobre l'església de Santa Coloma, fins aleshores comtal, en un context en el qual ja existia l'organització parroquial. Per aquest motiu, l'església de Santa Coloma es va incorporar a la parròquia d'Andorra, i sota aquesta condició va figurar en la relació de parròquies andorranes de l'acta de consagració de la catedral. Junt amb la xarxa d'esglésies parroquials, que van esdevenir l'embrió de la futura organització local de les valls andorranes, altres esglésies van persistir sota altres patronats, com Sant Jaume d'Engordany i Sant Andreu de Tolse —del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles—, o Sant Vicenç d'Enclar —de Sant Feliu de Castellciutat, fins que va ser cedida també a Sant Serni pel comte Ermengol V l'any 1099.

4.3.11. LES INFEUDACIONS

El darrer quart del segle XI va ser un període de

profunda inestabilitat als sectors pirinencs del comtat d'Urgell, caracteritzat per un clima de violència promogut, en gran mesura, des dels sectors inferiors de la noblesa urgellenca, gestors ja tradicionals de les rendes dels senyors feudals que aspiraven a consolidar la seva capacitat recaptatòria al marge dels seus superiors. Les causes profundes d'aquestes turbulències es vincularen amb els efectes de la política comtal en relació amb la frontera, el progressiu absentisme dels comtes d'Urgell, la consolidació de les estratègies d'acumulació de rendes per part de les famílies de la noblesa i també, en gran mesura, l'alteració de l'estructura de la renda senyorial a causa del triomf dels postulats de la reforma gregoriana, que van obligar moltes famílies nobles a desprendre's d'una part de les rendes considerades de naturalesa eclesiàstica.

En el cas de les Valls d'Andorra, en aquest moment es documenten certes alteracions que es poden vincular al repartiment de les rendes. L'any 1083, el comte Ermengol IV i la seva esposa Adelaida van cedir a l'església d'Urgell els mers recaptats a totes les esglésies parroquials d'Andorra i les seves sufragànies, després d'haver-los usurpat als homes d'Andorra a causa d'uns mals —no especificats— que li havien causat. Aquests mers corresponien a una fracció del delme de les esglésies andorranes que havien recaptat fins aleshores els mateixos habitants de les Valls, però que, després d'haver-los perdut a mans del comte, van ser traspassats a l'Església d'Urgell, d'acord amb el discurs reformista que impel·lia a cedir a l'Església tots els béns i les rendes considerats de naturalesa eclesiàstica. D'aquesta manera, l'església d'Urgell va consolidar una posició preeminent a Andorra, en detriment de la dels comtes d'Urgell, gràcies a les rendes recaptades d'una xarxa parroquial que va preparar el camí cap a una posició de domini.

4.3.12. ELS CABOET

Coincidint amb l'enfortiment progressiu de la posició de l'Església d'Urgell a Andorra, els senyors de Caboet també van començar a mostrar un interès creixent per les Valls. Durant el darrer quart del segle X, van consolidar el seu domini sobre la vall de Cabó i la vila d'Organyà, per convertir-se en un dels principals llinatges nobiliaris del comtat d'Urgell. La seva actuació a les terres altes del com-

tat, però, no es documenta fins a l'any 1084, quan el senyor Guitard Isarn de Caboet i el seu vassall Arnau Ramon van repartir-se les prestacions feudals de Civís, Os de Civís, Farrera, Sant Joan i Ars, a la vall de Sant Joan, i també tot allò que posseïen els Caboet a Andorra.

Aquestes possessions es van incorporar al patrimoni dels Caboet en temps del pare de Guitard Isarn, al segon terç del segle XI, tot i que no s'esmenten abans de 1084. El vigor de les comunitats andorranes —segons havien pogut apreciar els comtes d'Urgell amb anterioritat— donava un caràcter més aviat tènue i dispers a les bases de la senyoria dels Caboet, que s'exercia des del domini veí de les valls de Sant Joan. Aquestes bases responien a la cessió en feu de les rendes parroquials per part del bisbe d'Urgell, tal com va succeir l'any 1096 amb les rendes d'Ordino i de Canillo, o a la prestació d'un servei d'armes a canvi de certes compensacions, tal com es documenta el mateix any 1096, quan els veïns d'Ordino i de Canillo van demanar la seva protecció davant de les agressions de cerdans i sabartesos.

4.3.13. LA VENDA DELS BÉNS COMTALS DE 1133

L'any 1133, el comte Ermengol VI d'Urgell va fer un pas decisiu cap al desmantellament del poder comtal sobre Andorra, quan va vendre les Valls i la vila d'Arcavell al bisbe Pere Berenguer i a l'Església d'Urgell pel preu de 1.200 sous. Amb aquest acte, el procés de reafirmació del poder episcopal sobre Andorra va entrar en una fase decisiva. La venda va afectar tot allò que el comte d'Urgell posseïa a les Valls d'Andorra per dret i per costum, amb els censos, usatges i alocs comtals, així com la jurisdicció. Al testament del comte Ermengol VI, redactat pocs dies després de la venda d'Andorra, el comte va confirmar la cessió de les Valls al bisbe d'Urgell, si bé se'n va reservar l'empara —fet que implicava el reconeixement teòric de la seva senyoria eminent—, però a la pràctica va ser el bisbe qui, a partir d'aquell moment, va exercir l'autoritat de manera quotidiana, mentre que les intervencions comtals cada cop van ser més esporàdiques.

4.3.14. ELS CABOET, VASSALLS DE L'ESGLÉSIA D'URGELL

En aquell moment, els Caboet ja havien esdevingut vassalls de l'Església d'Urgell, arran del jurament de fidelitat pronunciat per Guillem Guitard al bisbe Guillem Arnau l'any 1095, que va ser ampliat en els seus dos testaments —de 1109 i de 1110— amb la donació dels castells de Civís, Os i Ars i els termes respectius al bisbe d'Urgell, a condició que els seus descendents ho tinguessin en feu de la catedral. Els Caboet també van mantenir uns drets laxos i heterogenis sobre les Valls d'Andorra com a vassalls dels bisbes d'Urgell, segons una terminologia feudal que provava de descriure una realitat que es resistia a vincular-se amb la feudalitat, però que va tenir conseqüències en la reivindicació dels drets que els descendents dels Caboet s'atribuïen sobre les Valls.

4.3.15. ELS MONTFERRER

Paral·lelament, a partir de la venda de 1133, els bisbes d'Urgell van introduir una sèrie de modificacions en l'administració de les Valls d'Andorra orientades a reforçar els vincles amb els nous senyors eclesiàstics. Per un costat, van posar a les mans dels senyors del castell de Montferrer —que eren vassalls de l'Església d'Urgell— la defensa dels béns eclesiàstics, dels seus interessos i dels seus clergues. D'aquesta manera, els Montferrer van dirigir els cavallers que eren vassalls de l'Església. Un d'aquests cavallers, Ramon de Falguera —documentat com a veguer d'Andorra des de 1144—, havia de dirigir els homes armats de les Valls quan fossin requerits pel seu senyor, el bisbe d'Urgell, d'acord amb unes dinàmiques que van tenir importants conseqüències jurídiques sobre l'evolució d'Andorra.

4.3.16. LA CONCÒRDIA DE 1163

Així mateix, l'any 1163, el bisbe Bernat Roger d'Urgell va signar un gran acord amb una representació dels homes d'Andorra i en presència dels comtes d'Urgell, de Barcelona i de Foix, conegut com la primera Concòrdia d'Andorra. Amb aquest acord, el bisbe volia garantir la recepció dels antics drets i censos comtals, recollits sota conceptes tan diversos com albergues, lleudes i altres imposicions: vaques, quarts de porc, fogasses de forment, formatges, vi, cereals per als cavalls, vedells, gallines, ous i altres productes que els comtes d'Urgell recaptaven ja antigament a Andorra. A més, el bis-

be també volia controlar les rendes vinculades a les esglésies de les Valls, evocant els postulats de la reforma gregoriana que reclamaven apartar els laics de la gestió dels béns i les rendes de l'Església en nom de les llibertats eclesiàstiques. Aquestes noves imposicions van implicar el control episcopal en el nomenament dels servidors dels temples, l'ampliació de les prerrogatives del bisbe en la recaptació del delme sobre diverses produccions i el nomenament episcopal dels batlles.

4.3.17. L'AUGMENT DE LA CONFLICTIVITAT

La primera Concòrdia d'Andorra es va signar en un context econòmic depressiu. Molts nobles i entitats eclesiàstiques van deixar de prosperar arran de l'estancament de la frontera amb al-Àndalus després de la conquesta de Tortosa (1148) i de Lleida (1149). En el cas del comtat d'Urgell, això va implicar el tancament definitiu d'aquesta frontera i la consegüent manca de perspectives de guany per part dels beneficiaris tradicionals de les guerres frontereres. En aquesta situació, l'Església d'Urgell va retallar la despesa amb la reducció del nombre de preposits del capítol d'Urgell i la limitació del nombre de canonges. També va ampliar la base recaptatòria accedint a les rendes dels temples que tradicionalment s'havien mantingut sota la gestió de les comunitats.

El mateix cicle depressiu que va afectar els ingressos de les principals fortunes del comtat d'Urgell es va traduir en un increment de la conflictivitat desplegada per membres de l'alta noblesa per augmentar els ingressos amb l'ús de la violència, com exemplifica la revolta d'Arnau de Caboet.

Les donacions que els senyors de Caboet havien fet a l'Església van ser ampliades per Ramon II de Caboet amb la donació —amb els castells d'Ars, Civís i Os— de la pròpia vall de Cabó l'any 1156, amb la condició que la tinença d'aquests dominis fos cedida al seu germà, Arnau de Caboet, com a vassall de l'Església d'Urgell. Malgrat totes les garanties que va donar Ramon II (que incloïen la cessió de tot el que posseïen els Caboet a Andorra en cas de desobediència del germà), el 1159, Arnau de Caboet va encapçalar una revolta nobiliària contra l'Església d'Urgell. Al costat del senyor de Caboet s'hi van afegir nobles tan

poderosos com els vescomtes de Castellbò i de Vilamur, però tots van ser derrotats poques setmanes després. Arnau de Caboet no va tornar a qüestionar la fidelitat a l'Església d'Urgell i en el seu testament, dictat l'any 1170, la va nomenar hereva universal de tots els seus béns i va deixar la seva pubilla Arnaua sota la protecció del bisbe i dels canonges d'Urgell. L'any següent, d'acord amb la voluntat d'Ermengol VII, es va acordar el matrimoni d'Arnaua de Caboet amb el cavaller Bertran de Tarascó.

4.3.18. ELS VESCOMTES DE CASTELLBÒ A ANDORRA

Una altra conseqüència d'aquest cicle depressiu va ser la incorporació dels vescomtes de Castellbò a la gestió dels afers andorrans. L'any 1161, el futur vescomte Pere de Vilamur i la seva esposa, Estranya de Montferrer, van ser desposseïts pel bisbe d'Urgell dels drets sobre el castell de Montferrer, possiblement com a càstig per la seva participació en la revolta d'Arnau de Caboet. L'any següent, aquests drets van ser cedits al vescomte Ramon II de Castellbò. D'aquesta manera, l'any 1162, el bisbe d'Urgell va infeudar el castell de Montferrer al vescomte de Castellbò, i va posar a les seves mans el comandament dels cavallers que en depenien, així com el comandament militar sobre els homes d'Andorra en nom del bisbe d'Urgell. Amb aquestes noves competències, el vescomte Ramon va assumir certes capacitats sobre els homes de les Valls, per sota de les relacions establertes entre els bisbes d'Urgell i els Caboet.

Les relacions entre el bisbe d'Urgell i el vescomte de Castellbò, però, es van degradar ràpidament. L'any 1171, en el context d'una escalada violenta entre els homes de tots dos bàndols, Ramon II de Castellbò va ser acusat pel bisbe Arnau de Preixens d'haver-se conjurat amb els homes d'Andorra i d'haver-los aconsellat de no satisfer les imposicions episcopals establertes en la Concòrdia de 1163, segurament per beneficiar-se'n ell mateix. L'acció del vescomte responia a la lògica d'una autoritat sobre els andorrans que li pervenia de la seva condició de feudatari del castell de Montferrer, però hi incorporava l'arbitrarietat en el desplegament de la seva autoritat, que tot just acabava de començar.

4.3.19. LA CONCÒRDIA DE 1176 I LA CARTA POBLA

L'any 1176, el bisbe Arnau de Preixens va establir una segona concòrdia amb els andorrans, signada pels 383 caps de casa de les Valls. En el nou pacte es van restituir els acords assolits en la Concòrdia de 1163. En aquest context insurgent és quan possiblement es va elaborar l'anomenada Carta Pobla, un fals atribuït a l'emperador Carlemany segons el qual el rei franc i el seu fill, Lluís el Pietós, haurien establert pobladors a Andorra i els haurien atorgat el privilegi de no dependre de cap altre senyor que no fos l'emperador i de no haver de pagar mai altres censos que els imperials, d'acord amb un argumentari afí a la situació que va propiciar el vescomte Ramon II amb la conjura de 1171 amb els andorrans.

4.3.20 ARNAU DE CASTELLBÒ I ARNAU DE CABOET

El vescomte Arnau de Castellbò, fill de Ramon II, va incrementar notablement la influència del seu llinatge sobre les Valls d'Andorra arran del seu casament amb Arnau de Caboet l'any 1185. La filla d'Arnau de Caboet es va casar el 1180 amb Bertran de Tarascó, d'acord amb la voluntat del bisbe i del comte d'Urgell, però va enviudar poc temps després i, contra el parer del bisbe Arnau de Preixens, el 1185 es va casar en segones nupcies amb Arnau de Castellbò, el mateix any en què la mort de Ramon II va situar el seu fill Arnau al capdavant del vescomtat.

És força improbable que el bisbe d'Urgell acceptés de bon grat la celebració d'un casament que va unir el llinatge vassall dels Caboet amb la nissaga tradicionalment hostil dels Castellbò. La concentració de territoris com a conseqüència del matrimoni va qüestionar la supremacia de l'Església d'Urgell sobre el patrimoni dels Caboet —i la integritat dels seus dominis—, amb la creació d'un gran senyoriu que amenaçava amb encerclar pobles, viles i castells de la seva jurisdicció. És improbable que el casament d'Arnau de Castellbò i Arnau de Caboet hagués reeixit sense la complicitat o, si més no, el consentiment del comte Ermengol VIII, el qual, en succeir el seu pare l'any 1184, es va distingir durant els primers anys al capdavant del comtat d'Urgell per menar una política conciliadora cap als grans barons del comtat. D'aquesta manera, l'any 1190, Ermengol VIII va infeudar al vescomte Arnau el puig d'Arfa i

l'antic castell de Sant Vicenç, «al peu de la muntanya d'Enclar», per tal que hi edificués sengles castells.

Això no obstant, ni Arfa ni, aparentment, Sant Vicenç d'Enclar, no van acabar a mans d'Arnau de Castellbò. L'any 1201, en un context de relativa pacificació, el vescomte Arnau va cedir al bisbe els seus drets sobre la roca d'Arfa, i va ser finalment el bisbe qui hi va construir un castell i el va cedir als canonges de la catedral. Pel que fa al castell de Sant Vicenç, tot i la controvèrsia sobre si realment s'hi va construir una nova fortalesa, la documentació escrita no aporta cap evidència fins al Pariatge de 1288.

4.3.21. TEMPS DE CONFLICTES

L'acció vacil·lant d'Ermengol VIII en relació amb la senyoria de Caboet no va contribuir a pacificar els dominis pirinencs. En els anys posteriors a la infeudació de la senyoria de Caboet a Arnau de Castellbò, la documentació recull una sèrie de destruccions a l'entorn immediat de la Seu d'Urgell que semblen respondre a un nou episodi de violència entre l'Església i el vescomte de Castellbò. En aquells moments, a més, l'esposa del comte, Elvira Núñez de Lara, era tinguda per estèril i els grans magnats del comtat i fins i tot el rei van començar a posicionar-se davant de la possible extinció del llinatge comtal. D'una banda, Guerau de Cabrera, fill del vescomte d'Àger i nebot d'Ermengol VIII, era un dels nobles més ben posicionats, però el rei Alfons el Cast volia repetir la jugada que li va permetre incorporar a la Corona el comtat de Rosselló l'any 1172, arran d'una crisi successòria, i va aproximar-se obertament al comte d'Urgell, amb qui va establir una aliança que es va ampliar també al bisbe Arnau de Preixens contra els barons del comtat. Una part important dels magnats del comtat d'Urgell es van oposar a una aliança que interpretaven com una intromissió del rei en un territori que li era aliè. Aquesta realitat va provocar tensions internes en el capítol dels canonges d'Urgell, dividits en dos bàndols, que van provocar la renúncia del bisbe Arnau de Preixens i van afavorir, l'any 1195, l'elecció d'un nou bisbe, Bernat de Castelló, pròxim al bàndol dels barons. La reacció contrària d'una part dels canonges i de la població urgellenca va provocar la intervenció —induïda pels barons— del comte Ramon Roger de Foix, que va atacar i incen-

diar la Seu d'Urgell i va saquejar-ne la catedral.

4.3.22. ELS FOIX A ANDORRA

La relació dels comtes de Foix amb Urgell venia de temps enrere. Bernat Roger, oncle de Ramon Roger de Foix, va ser investit bisbe d'Urgell l'any 1163, i la seva germana Dolça va ser esposa d'Ermengol VII i mare d'Ermengol VIII d'Urgell. Precisament, per la seva pertinença a la família comtal urgellenca, va rebutjar la intervenció reial al comtat i va optar per la candidatura del seu net, Guerau de Cabrera. Fou probablement ella qui va sol·licitar els serveis del seu nebot Ramon Roger de Foix en veure que la seva causa estava amenaçada a la Seu d'Urgell. La implicació del comte de Foix en els afers polítics urgellencs li va obrir les portes a una aliança amb els barons, particularment amb Arnau de Castellbò, que va culminar amb el matrimoni dels primogènits, Roger Bernat de Foix i Ermessenda de Castellbò, que es va acordar a Tarscò l'any 1202. El casament es va endarrerir fins més enllà de 1209, quan va morir Ermengol VIII. Així que es va celebrar, l'herència dels vescomtes de Castellbò —amb tots els drets sobre Andorra— va passar als comtes de Foix després de la mort d'Ermessenda, l'any 1230.

4.4. La consenyoria d'Andorra

4.4.1. UN NOU EQUILIBRI POLÍTIC

La mort del comte Ermengol VIII, darrer titular del primer llinatge comtal d'Urgell, i la consolidació de l'aliança entre els Foix i els Castellbò van alterar els equilibris polítics interns del comtat d'Urgell. El naixement inesperat d'una hereva, Aurembiaix, no va ser suficient per garantir la continuïtat de la dinastia comtal, que es va fondre entre les lluites dels magnats del comtat i l'intervencionisme cada cop més explícit de la monarquia sobre els afers urgellencs. Davant la pressió de Guerau de Cabrera per succeir Ermengol VIII en detriment dels drets d'Aurembiaix, el rei Pere el Catòlic va assumir-ne la regència i va obrir les portes a la intervenció directa de la monarquia en la política urgellenca.

A partir del 1230, amb la mort d'Ermessenda de Castellbò, el nord del comtat d'Urgell va bascular cap a la supremacia dels comtes de Foix, amb el

permís de la monarquia que, amb Jaume I, va esdevenir senyora eminent del comtat d'Urgell des del Tractat de Corbeil, l'any 1258. Malgrat tot, l'Església d'Urgell va plantar cara al desplegament del poder polític dels Foix.

Al nord del comtat d'Urgell, els comtes de Foix van heretar l'antic conflicte dels Castellbò amb l'Església d'Urgell, que va esdevenir crònic durant bona part del segle XIII i que es va accentuar amb l'ascendent del catarisme, combatut per l'Església i protegit pels vescomtes de Castellbò i pels seus successors foixencs. A mitjà termini, aquest conflicte enquistat a les terres altes del comtat d'Urgell va generar les condicions necessàries per provocar una modificació substancial en les relacions entre els andorrans i els seus senyors, que fins aleshores s'havien basat en gran mesura en el pacte entre les parts, que es va materialitzar en una pèrdua substancial de la capacitat d'acció dels habitants de les Valls davant dels seus senyors i que va posar les bases per a l'establiment d'una senyoriu compartit entre el bisbe d'Urgell i el comte de Foix.

4.4.2. LA CREIXENT PRESSIÓ FISCAL SOBRE ANDORRA

El prolongat estat de guerra entre les dues parts va suposar la proliferació d'exaccions forçoses i arbitràries sobre els andorrans, que es van veure afavorides per la presència de tropes de bàndols oposats en territori andorrà, per les necessitats econòmiques dels senyors o com a càstig per haver donat suport al bàndol oposat. D'aquesta manera, abans de 1226, el vescomte Arnau de Castellbò va exigir als andorrans el pagament de 50.000 sous com a càstig pel seu suport al bisbe d'Urgell, malgrat que aquest era el seu senyor. En un sentit similar, Ermessenda de Castellbò i Roger Bernat II de Foix van imposar talles i exaccions arbitràries als habitants de les valls d'Andorra entre 1226 i 1230, d'acord amb unes línies d'actuació que els seus successors, els comtes de Foix, van continuar. Per la seva banda, els bisbes d'Urgell també van incrementar la pressió recaptatòria sobre els andorrans: el 1230 van haver de contribuir amb tres mil sous anuals a la pensió vitalícia del bisbe Pere de Puigverd. A partir d'aquest moment, la pressió episcopal sobre les rendes eclesiàstiques d'Andorra no va deixar de créixer. Al llarg del segle XIII, als clergues andorrans se'ls va desposseir de la major

part dels delmes i de les primícies en favor dels bisbes.

4.4.3. LA BASTIDA DE PONTS

Un altre efecte d'aquest estat de guerra cronificat al llarg del segle XIII va ser l'erecció de la fortalesa de la Bastida de Ponts, just al sud d'Andorra, en un turó de la riba dreta del riu Valira, sobre la Farga de Moles, des d'on es controlava la principal via d'accés a Andorra i des de la qual el seu promotor —Roger Bernat II de Foix— podia controlar el pas de persones (com els inquisidors que pretenien accedir a Andorra per perseguir càtars) i el trànsit de mercaderies. Tot i trobar-se fora de l'àmbit de les Valls, la fortalesa va suposar per als andorrans una amenaça constant, ja que posava en mans del comte de Foix la capacitat de tallar-los el proveïment i de perjudicar la seva economia fiscalitzant o prohibint directament l'exportació de les mercaderies.

4.4.4. LA CREIXENT PRESSIÓ FEUDAL

La circulació d'homes armats dels dos bàndols en lluita va constituir un poderós factor de coerció contra els andorrans. El rei Pere el Gran va obligar-los a proveir el seu exèrcit durant el setge de Castellciutat (que era possessió dels Foix) l'estiu de 1278. En cas que s'hi neguessin, els va amenaçar d'enviar-los un contingent armat per recaptar. En aquest context, els andorrans van caure progressivament sota un domini opressiu plantejat per l'acció d'uns senyors feudals que actuaven arbitràriament, emparats per l'ús de la força, en el més pur estil feudal.

Aquestes imposicions van començar a expressar-se a través de fórmules d'homenatge feudal, que va ser exigida per primera vegada als andorrans per part del vescomte Arnau de Castellbò l'any 1198, per bé que el bisbe d'Urgell va obligar-lo a renunciar-hi immediatament. Per la seva banda, el bisbe Pere de Puigverd va exigir als andorrans jurament de fidelitat i l'homenatge corporal l'any 1204.

En definitiva, els andorrans van caure en una espiral de renúncies que va culminar l'any 1275 amb la pèrdua del mer i mixt imperi i dels seus drets de jurisdicció en favor de Roger Bernat III de Foix. Amb aquesta cessió, el comte va assumir tota la capacitat d'impartir justícia i de cobrar les taxes i

les multes corresponents, bé a títol personal, bé a través dels seus oficials. A canvi, el comte va eximir els andorrans de la cugucia, un mal ús que gravava econòmicament els béns de l'esposa que havia comès adulteri. Segons el comte de Foix, aquest costum havia estat implantat a Andorra pels seus predecessors. Potser caldria buscar aquesta implantació en les exaccions arbitràries que havien estat imposades en temps dels seus avis, Roger Bernat II i Ermessenda de Castellbò.

4.4.5. LA REVOLTA DE ROGER BERNAT III DE FOIX

L'any 1276, el comte Roger Bernat III de Foix va aprofitar que el nou rei d'Aragó, Pere el Gran, era fora de Catalunya per reprendre l'antiga hostilitat contra l'Església d'Urgell i atiar una revolta general de la noblesa contra el monarca. Els dos anys següents van tenir lloc importants campanyes militars a l'Urgellet que van acabar en una treva acordada l'agost de 1278.

Un cop restablerta la pau, el rei va aprofitar per tancar els greus contenciosos que l'havien pertorbat en l'àmbit pirinenc i havien desestabilitzat la governabilitat de la Catalunya occidental prop d'un segle. D'aquesta manera, va reunir-se a Lleida amb el bisbe d'Urgell Pere d'Urtx i el comte Roger Bernat III de Foix i els va induir a signar un compromís, avalat pel monarca mateix, que va esdevenir un punt d'inflexió per a l'evolució futura d'Andorra.

4.4.6. EL PARIATGE DE 1278

L'acord, signat al Castell del Rei de Lleida el 8 de setembre de 1278, recollia dotze disposicions referides a les grans àrees del conflicte que enfrontava tots dos senyors. Les quatre primeres clàusules definien les bases per a l'establiment d'un domini compartit i indivís de tots dos senyors sobre les Valls d'Andorra. Aquestes imposicions regularitzaven el producte anual de la quèstia —fins aleshores, el simple fruit de la pirateria senyorial—, que va passar a ser satisfeta anualment pels homes d'Andorra al bisbe d'Urgell i al comte de Foix de manera alterna; al bisbe fins a un topall de quatre mil sous melgoresos i al comte sense cap límit. L'acord determinava l'existència de dos batlles, un per a cada senyor, amb la particularitat que tots dos exercirien la justícia civil i criminal que els andorrans havien cedit a Roger Bernat III l'any 1275. També s'estipulava el repartiment del producte de

les causes judicials: una quarta part per al bisbe i una tercera part per al comte de Foix, i es regularitzava la prestació de la host i la cavalcada per part dels andorrans a tots dos senyors, sempre que no es fes servir contra l'altre.

Si bé les prestacions obtingudes en l'acord per part del comte de Foix eren més avantatjoses que les episcopals, el comte havia de prestar homenatge al bisbe d'Urgell, que conservava així una primàcia teòrica. Però, a la pràctica, aquesta primàcia es va esvaïr en poques generacions, de manera que finalment es va acabar imposant un principi d'igualtat entre tots dos senyors.

4.4.7. EL PARIATGE DE 1288

Immediatament després de la signatura del Pariatge de 1278, el comte Roger Bernat III de Foix va reprendre les hostilitats contra el rei Pere. Va ser derrotat i empresonat a Balaguer, se li van confiscar els dominis pirinencs —que va poder recuperar— i va establir una aliança amb el rei de França. El 1288 va intentar forçar a Andorra alguns aspectes que havien quedat poc definits en l'acord de 1278. El 1287, el comte de Foix va obtenir de l'abat Berenguer de Sant Serni de Tavèrnoles, en feu honorat, el domini del pui de Sant Vicenç. En aquestes circumstàncies, l'antic conflicte va revifar i va caldre establir un nou acord entre totes dues parts. Aquest nou acord es va signar el 6 de desembre de 1288 pels mateixos signataris de deu anys enrere, Pere d'Urtx i Roger Bernat III. Entre les disposicions referides a les Valls d'Andorra, l'acord de 1288 establí l'enderroc del castell començat a construir pel comte de Foix a Sant Vicenç d'Enclar, amb la prohibició a totes dues parts de construir cap nova fortalesa a Andorra sense el consentiment explícit de l'altra. Així mateix, tots dos senyors van acordar el nomenament conjunt dels notaris de les Valls per evitar dubtes i conflictes entre ells. També van regular la recaptació d'una part del delme d'Andorra, del qual s'havia apropiat el comte.

4.4.8. SIGNIFICACIÓ DELS PARIATGES

El dos acords són recollits per la historiografia actual com a primer i segon pariatge d'Andorra, respectivament, per bé que aquest concepte no apareix en cap dels dos documents, ja que, en aquells moments, tenia unes connotacions difer-

ents de les que se li van atribuir més tard. De fet, l'acord de 1288 no va rebre el nom de segon pariatge fins a finals del segle XIX, quan ho va fer l'historiador Charles Baudon de Mony, que també va qualificar de pariatge un acord establert l'any 1233 segons el qual la jurisdicció d'Organyà es va repartir entre el prior de la col·legiata i el comte de Foix. En aquest sentit, l'acord de 1278 va establir el marc jurídic fonamental que definiria el senyoriu compartit d'Andorra entre els bisbes d'Urgell i els comtes de Foix i que posava les bases jurídiques fonamentals en la definició d'Andorra com a ens polític diferenciat a partir d'aquell moment. Per la seva part, l'acord de 1288, d'un abast molt menor i limitat a regular determinats aspectes dins del marc fonamental establert l'any 1278, va implicar el tancament simbòlic de tot el procés secular d'enfrontament entre els comtes de Foix —com a descendents dels Castellbò— i l'Església d'Urgell al voltant del domini d'Andorra. En el futur hi hauria nous conflictes armats entre les dues parts, però ja no tindrien com a focus l'estatut de les valls andorranes.

4.4.9. L'ORIGEN DEL CONSELL DE LA TERRA

El 20 de maig de 1289 —cinc mesos i mig després de l'acord conegut com a segon pariatge— es va aplegar una assemblea de representants dels homes d'Andorra en la qual foren aprovades unes ordinations. Recollides a principis del segle XVI, avui han estat identificades com el primer acord emanat del Consell de la Terra. Per bé que fins temps molt recents es considerava que aquest òrgan representatiu havia estat creat a partir d'un privilegi del bisbe Francesc de Tovia l'any 1419, l'existència d'aquestes i altres ordinations anteriors a aquesta data, un cop analitzada des d'un punt de vista crític la font que les recull, ha motivat una revisió profunda d'alguns aspectes sòlidament arrelats en el discurs historiogràfic al voltant dels orígens d'aquesta institució, que no seria coneguda com a Consell de la Terra fins ben entrat el segle XV, i els situa en el marc polític de la intensa tempesta jurisdiccional que va culminar amb els Pariatges d'Andorra.

Les ordinations aprovades el 1289 van regular dos aspectes principals de la vida comunitària dels habitants de les Valls: d'una banda, la garantia a l'accés i l'aprofitament individual dels prats comunals a tots els homes i les dones d'Andorra, i de l'altra,

les modalitats de pagament de la quèstia senyorial i la seva distribució entre totes les cases de les Valls.

La competència dels homes d'Andorra per formular aquestes ordinacions havia estat atorgada conjuntament pel bisbe Pere d'Urtx i pel comte Roger Bernat III de Foix poc temps abans. Si aquesta concessió conjunta, feta en una data no posterior a 1289, ens situa en el context de l'establiment de la consenyoria, el fet que una de les primeres ordinacions regulés el repartiment de la quèstia, establerta en el pariatge de 1278, situa l'autorització d'aquest cos assembleari en el context dels canvis profunds experimentats per la realitat jurídica d'Andorra i dels andorrans entre 1275 i 1288. Per tant, cal considerar l'embrió del Consell de la Terra com una concreció de la difícil conjuntura que va afavorir el naixement d'unes noves institucions que van donar forma a Andorra com a entitat política diferenciada dels altres territoris veïns del Pirineu català.

Aquest aplec de representants de 1289 va iniciar una dinàmica assembleària que es va consolidar d'una manera molt progressiva, va ampliar competències i va evolucionar cap al futur Consell de la Terra. És una baula que vincula aquest òrgan incipient amb unes dinàmiques assembleàries antigues, anteriors a 1278, certament cada vegada més restringides en les seves competències a mesura que a Andorra es va imposar una senyoria opressiva, però d'uns orígens força antics que podrien remuntar, pel cap baix, al segle XII, i possiblement a l'alta edat mitjana. Aquestes assemblees es reunien de manera circumstancial per tractar de problemes específics i sobrevinguts, en espais normalment oberts: un prat, una vinya, el porxo d'una església o un cementiri. A partir del privilegi del bisbe Tovia de 1419, es van convertir en un òrgan permanent, avançant així cap a la seva institucionalització.

4.4.10. ELS INICIS DEL CREIXEMENT DE LA RAMADERIA

Les evidències arqueològiques sobre les formes de vida de les comunitats andorranes durant l'alta edat mitjana destaquen la importància de l'agricultura com a activitat econòmica principal, per sobre d'una activitat ramadera que —malgrat les òptimes condicions del territori— hauria tingut

un paper complementari. Això no obstant, a partir de mitjan segle XIII, la documentació revela un increment dels contenciosos motivats pels aprofitaments dels recursos d'alta muntanya, que tant podien enfrontar diverses comunitats de les Valls com generar violències amb comunitats veïnes.

Conflictes com el que va enfrontar les comunitats d'Andorra la Vella i de Sant Julià de Lòria per l'aprofitament de les herbes i la llenya de les muntanyes de Perafita i Forganyà (almenys des de mitjan segle XIII) es van reproduir amb diverses comunitats de l'entorn andorrà —com les del Baridà o les d'Os de Civís i la vall de Sant Joan— mostrant un interès cada vegada més imperiós d'accedir —i controlar-los— a uns recursos d'alta muntanya que fins aleshores no havien generat un grau d'interès similar.

Les ordinacions indiquen la necessitat de regular l'accés als recursos d'alta muntanya, arran d'un interès creixent per part dels particulars de cada parròquia. Aquest és el cas de les que es van aprovar el 1289, que reglamentaven la construcció de cabanes i tancats per al bestiar en zona de pastures. Més tardanes, però igualment orientades a l'ocupació i l'explotació efectiva de l'alta muntanya, són les ordinacions de 1390, que van establir una taxació per matar animals nocius per a la ramaderia: llops, llops cervers i ossos.

Aquest interès pels recursos d'alta muntanya —desconegut a Andorra, si més no de manera sistemàtica, fins a mitjan segle XIII— estava estretament relacionat amb el nou paper que va prendre la ramaderia en l'estructura econòmica de les Valls. Si fins aquests moments és difícil atribuir a l'activitat ramadera un paper poc més que complementari per a les famílies andorranes, a partir de la tretzena centúria es percep l'inici d'una certa especialització ramadera, suportada per les favorables condicions del medi andorrà i basada, com no pot ser d'una altra manera, en una expansió de la demanda dels productes ramaders dins de l'entorn més o menys immediat.

4.4.11. L'ESPECIALITZACIÓ RAMADERA

A partir de mitjan segle XIII van disminuir els episodis bèl·lics i les tensions que havien afectat les terres altes del comtat d'Urgell i de Cerdanya. Sense que desaparegués l'hostilitat entre els comtes de Foix i l'Església d'Urgell, la mort de Roger Bernat

El l'any 1241 va obrir les portes a un nou període de tensions contingudes, amb expressions més judicials que no pas militars, que van permetre la consolidació i el creixement de les viles noves i els nuclis fortificats que havien estat erigits durant l'etapa anterior, entre les quals la vila nova de la Seu d'Urgell, Organyà o Bellver.

Aquest període de relativa tranquil·litat va generar un increment de la demanda de productes ramaders tant per alimentar aquests nuclis de població en expansió com per abastir indústries incipients, basades en la llana i el cuir. A partir de la segona meitat del segle XIII es documenta a la Seu d'Urgell l'existència d'un grup consolidat de carnisers que respon a un increment dels negocis vinculats amb la ramaderia. La relativa pacificació dels camins va jugar un paper important a l'hora de permetre l'abastiment d'aquest mercat de la carn, amb bestiar arribat dels contraforts muntanyencs de tota la plana de l'Urgellet, incloent-hi les Valls d'Andorra. Alguns d'aquests carnisers establerts a la Seu d'Urgell eren antics ramaders de poblacions pròximes que s'hi van acabar instal·lant per desenvolupar el nou ofici, amb el suport dels contactes que mantenien amb els seus llocs d'origen. Aquest podria haver estat el cas de Joan de l'Aldosa i del seu germà, tots dos documentats com a carnisers a la Seu d'Urgell des de finals del segle XIII i que probablement eren d'origen andorrà.

4.4.12. CONSEQÜÈNCIES ECONÒMIQUES I POLÍTIQUES DE L'EXPANSIÓ RAMADERA

En els seus orígens, l'especialització ramadera a Andorra estava vinculada, per tant, amb aquest increment de la demanda, afavorida per una relativa pacificació del territori. L'ampliació de l'espai dedicat a pastures, necessàries per assumir l'increment de la cabanya ramadera, es va fer en un sentit vertical, a través del control progressiu dels espais d'alta muntanya per part de les comunitats del fons de la vall. L'expansió ramadera a Andorra va intensificar el procés de control de la totalitat del territori, a través d'un procés d'ocupació efectiva de les zones altes, amb conseqüències econòmiques, jurisdiccionals i ecològiques de molt llarg abast.

La progressiva especialització ramadera va comportar noves dependències. D'una banda, la vi-

abilitat d'aquesta activitat exigia la necessitat de garantir el pas franc del bestiar andorrà pels dominis rivals dels comtes de Foix i de l'Església d'Urgell per accedir als principals mercats situats al llarg de la vall del Segre. Aquesta necessitat va portar els andorrans a sol·licitar als senyors la protecció i el guiatge per a persones, bestiar i mercaderies, tal com ho van fer davant del rei Jaume II l'any 1303, i va incrementar la dependència i subordinació a la voluntat dels grans senyors veïns. Els beneficis de l'especialització ramadera van compensar la pèrdua progressiva dels drets consuetudinaris dels andorrans, que va culminar amb l'establiment de la consenyoria, precisament entre els dos poders que controlaven els principals accessos a les Valls.

D'altra banda, els inicis de l'especialització ramadera van coincidir —i en cert sentit van impulsar— amb l'increment de les capacitats socioeconòmiques del grup dominant de les comunitats andorranes: els prohoms. Cap a finals del segle XIII, l'articulació d'un notariat andorrà i les noves competències senyorials en matèria de justícia —que havien estat cedides pels andorrans entre 1275 i 1278— van afavorir un canvi en les formes successòries que a Andorra, com a altres indrets del Pirineu, s'havien basat en un repartiment igualitari entre germans. Les noves fórmules es basaven en la figura de l'hereu, que privilegiava l'herència d'un sol fill, que rebia la major part dels béns de la família, amb petites compensacions per a la resta, cosa que garantia la continuïtat del gruix del patrimoni familiar i n'afavoria la millora i l'increment. Paral·lelament, el desenvolupament de l'especialització ramadera i del comerç amb els productes del bestiar va donar als recursos col·lectius una importància fins aleshores inèdita, que comportava un control més estret dels seus aprofitaments per part de les famílies més ben posicionades. Cal recordar que, si bé l'accés a aquests recursos col·lectius era comunitari, la seva explotació era individual i obeïa, en gran mesura, a la capacitat inversora dels interessats. Amb aquesta dinàmica, les cases benestants van ser les més beneficiades, i van poder augmentar encara més la seva capacitat econòmica, amb l'increment corresponent de les desigualtats al si de cada comunitat. Els conflictes se solucionaven a través d'arbitratges acordats per uns àrbitres que pertanyien, habitualment, a les mateixes famílies principals, que van acabar controlant els principals òrgans de decisió col·lectiva, començant pel Consell de la Terra.

Bibliografia

BAIGES, Ignasi J.; FAGES, Mariona.

Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XIV. Andorra la Vella: Arxiu Nacional d'Andorra, 1993.

BAIGES I JARDÍ, Ignasi J.; GASCÓN CHOPO, Carles.

Consell de la Terra: els orígens, Andorra la Vella: Consell General del Principat d'Andorra, 2019.

BARAUT OBIOLS, Cebrià.

«La Bastida de Ponts. Un castell fronterer entre l'Urgellet i Andorra.» Quaderns d'estudis andorrans, 2, (1977), p. 33-42.

BARAUT OBIOLS, Cebrià.

Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII), la Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1986.

BARAUT OBIOLS, Cebrià.

Cartulari de la vall d'Andorra, Segles IX-XIII, vol. I, Andorra la Vella: Arxiu Nacional d'Andorra, 1988.

BARAUT OBIOLS, Cebrià.

Cartulari de la vall d'Andorra (segles X-XIII), vol. II, Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Conselleria d'Educació i Cultura, 1990.

BARAUT OBIOLS, Cebrià.

«L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als pariatges (segles IX-XIII).» Urgellia, 11 (1992-1993), p. 225-299.

BATLLE I GALLART, Carme.

Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV), Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2004.

BATLLE, Carme; KLIEMANN, Katia.

«Contribució a la història dels oficis a la Seu d'Urgell: els carnisers (1250-1350).» Urgellia, 5 (1982), p. 221-279.

BAUDON DE MONY, Charles. R

relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle, Paris: Alphonse Picard et Fils, Libraires-Éditeurs, 1896.

BONALES CORTÉS, Jacinto.

Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle XV. Andorra la Vella: Consell General del Principat d'Andorra, 2013.

BONNASSIE, Pierre.

Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental. Barcelona: Crítica, 1993.

BOSCH CASADEVALL, Josep Maria; VILA MUR, Antoni.

«Santa Coloma d'Andorra. L'espai arquitectònic de l'església», dins Marta PLANAS (coord.). *Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Santa Coloma i la seva època.* Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

CASTELLET, Laura de.

La societat andorrana entre 1250 i 1350 (I). Les dinàmiques quotidianes de les valls d'Andorra segons la documentació notarial de la Seu d'Urgell (I: 1255-1320). Sant Julià de Lòria: Institut d'Estudis Andorrans, 2018, treball inèdit.

CODOU, Yann; COLIN, Marie-Geneviève.

«La christianisation des campagnes (Ive-VIIIe s.)» *Gallia*, 64 (2007), p. 57-83.

FORTÓ GARCIA, Abel.

Les datacions radiocarbòniques del roc d'Enclar. Balanç i perspectives. Encamp: Ministeri de Cultura. Govern d'Andorra, 2021, inèdit.

FORTÓ GARCIA, Abel; CODINA VIALETTE, Olivier.

«Poder, comunitats i territori. Una interpretació arqueològica de l'Andorra dels segles VI al XII», dins AA.DD. *Andorra. Un profund i llarg viatge.* Catàleg de l'exposició. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2010, p. 119-146.

FORTÓ, Abel; GALLEGU, José Miguel; ALEGRÍA, Walter; AUGÉ, Òscar; VIDAL, Àlex; MARTÍNEZ, Pablo.

«El despoblat de la Roureda de la Margineda: nova proposta interpretativa a partir del registre arqueològic.» III Congrés Internacional d'Història dels Pirineus. Actes. Sant Julià de Lòria: Institut d'Estudis Andorrans, 2019, p. 103-116.

FORTÓ GARCÍA, Abel; MAESE FIDALGO, Xavier; VIDAL SÀNCHEZ, Àlex.

«Les necròpolis andorranes de l'Hort de l'Església (la Massana), del Camp del Perot i del Camp Vermell (Sant Julià de Lòria)», dins Núria MOLIST i Gisela RIPOLL (ed.). *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2012, p. 221-235.

FORTÓ GARCÍA, Abel; VIDAL SÀNCHEZ, Àlex.

«En los orígenes de Sant Julià de Lòria (Andorra). Las evidencias de ocupación durante la antigüedad tardía y la alta edad media (ss. V-XII dC)», dins Juan Antonio QUIRÓS CASTILLO (dir.). *The archaeology of early medieval villages in Europe.* Leioa: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2009, p. 253-262.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«El catarisme a les valls d'Andorra.» *Papers de Recerca Històrica*, 6 (2009), p. 128-135.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«L'irruption des comtes de Foix sur le versant méridional a la fin du XIIe siècle, ses possibles motivations et ses conséquences.» Actes du Colloque International «1209-1309, Un siècle intens au pied des Pyrénées». Foix: Conseil

Général de l'Ariège-Archives Départementales, 2010, p. 23-40.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«El bisbe Just i els orígens de la diòcesi d'Urgell.» Urgellia, 19 (2015-2018), p. 411-437.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«Ramon Berenguer IV i els capbreus de la Cerdanya i el Conflent. Una instantània de l'economia pirinenca de mitjan segle XII.» L'economia muntanyenca al Pirineu. 14es Trobades Culturals Pirinenques. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, 2018, p. 61-65.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«Cosenyoriu asimètric. El domini d'Andorra durant la baixa edat mitjana.» Del Consell de la Terra al Consell General, 600 anys d'història. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2019, p. 31-38.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«Dels Dacònides als Montferrer. Història d'un llinatge intervingut per l'Església d'Urgell (segles X-XII)», dins Almudena BLASCO i Oliver VERGÉS (eds.). Estudis sobre els orígens de la noblesa medieval al nord-est peninsular (segles X-XII). Encamp: Anem Editors, 2019, p. 53-84.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«Aragoneses et brabançones. Montañeses en armas y guerra feudal en el Pirineo catalán (siglos XII-XIII).» Aragón en la Edad Media, 31 (2020), p. 55-87.

GASCÓN CHOPO, Carles.

«Fam, pesta, guerra i mort. Demografia i crisi a la Seu d'Urgell durant la baixa edat mitjana (segles XIV-XV).» Ibix, 11 (2020), p. 69-81.

GUILAINE, Jean; MARTZLUFF, Michel (dir.).

Les excavacions a la balma de la Margineda (1979-1991). Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1995.

LLOVERA, Xavier; BOSCH, Josep M.; RUF, Mª Àngels; YÁÑEZ, Cristina; SOLÉ, Xavier; VILA, Antoni.

Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX). Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, 1997.

MIRET I SANS, Joaquim.

Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó. Barcelona: Imprenta «La Catalana» de J. Puigventós, 1900.

MIRÓ I TUSET, Climent.

«El mas de Tolse. Evolució d'un domini senyorial (s. X-XIX).» Del Consell de la Terra al Consell General, 600 anys d'història. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2019.

MOLINÉ, Enric.

«Extractes de setze documents sobre Andorra dels anys 1241 al 1517.» Quaderns d'estudis andorrans, 6 (1994), p. 107-115.

MOLINÉ, Enric.

«El Compendio histórico (1762/1763). Un nou manuscrit, sencer.» Urgellia, 15

(2002-2005), p. 415-547.

PLANAS, Xavier; GASCÓN, Carles; LÓPEZ-MUGARTZA, Juan Karlos; BELAS-KO, Mikel.

Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d'arrel preromana. Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, Joventut i Esports, 2018.

PONS GURI, Josep Maria.

«Un fogatjament desconegut de l'any 1358.» Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 30 (1963-1964), p. 323-398.

RICO, Christian.

Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C. – IVe siècle ap. J.-C.). Madrid: Casa de Velázquez, 1997.

SABATÉ I CURULL, Flocel.

«Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell.» El Comtat d'Urgell, 1 (1995), p. 17-70.

SABATÉ I CURULL, Flocel.

El territori de la Catalunya medieval. Percepció del paisatge i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1997.

VELA PALOMARES, Susanna.

«Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les valls d'Andorra (1313-1314).» Annals de l'IEA. Barcelona: IEA, Centre de Barcelona, 1990, p. 59-104.

VELA PALOMARES, Susanna.

Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XV. Andorra la Vella: Arxiu Històric Nacional, 2002.

VELA PALOMARES, Susanna; VILLARÓ BOIX, Albert.

«El jaciment de la Roureda de la Margineda i la força de Sant Vicenç.» III Congrés Internacional d'Història dels Pirineus. Actes. Sant Julià de Lòria: Institut d'Estudis Andorrans, 2019, p. 183-192.

VERGÉS PONS, Oliver.

Urgell mil anys enrere. Història política, social i econòmica d'un comtat i de la seva classe dirigent (870-1066). Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017.

VERGÉS PONS, Oliver.

Carlemany i Andorra. Història de la Carta Pobla, el document que va originar una llegenda. Sant Julià de Lòria: Institut d'Estudis Andorrans, 2018, treball inèdit.

VERGÉS PONS, Oliver.

«Quatre generacions de la família vescomtal d'Osona en terres urgellenques (segles X-XI)», dins Almudena BLASCO i Oliver VERGÉS (eds). Estudis sobre els orígens de la noblesa medieval al nord-est peninsular (segles X-XII). Encamp: Anem Editors, 2019, p. 193-218.

VIADER, Roland.

L'Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagnes, féodalité et communautés. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2003.

VILLARÓ I BOIX, Albert.

«La pesta negra, el 1348, a la Seu d'Urgell.» *Urgellia*, 8 (1986-1987), p. 271-302.

WICKHAM, Chris.

El legado de Roma. Una historia de Europa de 400 a 1000. Barcelona: Pasado y Presente, 2020.

YÁÑEZ ALDECOA, Cristina; BOSCH CASADEVALL, Josep Maria.

«El Roc d'Enclar, entre la decadència de Iulia Libica i la puixança d'Urgellum. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'Strata Ceretana.» XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 345-356.

Edició i revisió estilística: Albert Villaró
Correcció dels textos: Quiasme Text

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

